

Žaža, Stanislav

Vyjadřování vztahu příčiny a důvodu v antických jazycích a ve staré ruštině

Linguistica Brunensia. 2012, vol. 60, iss. 1-2, pp. [199]-209

ISBN 978-80-210-5883-5

ISSN 1803-7410 (print); ISSN 2336-4440 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/118233>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

STANISLAV ŽAŽA

VYJADŘOVÁNÍ VZTAHU PŘÍČINY A DŮVODU V ANTICKÝCH JAZYCÍCH A VE STARÉ RUŠTINĚ

Abstract

This article deals with the problem of comparison case-marking in Latin, Greek and Old-Russian. Causal relations between various phenomena of objective reality are designated above all by dependent clauses, but they can also be expressed in the sphere of a simple sentence, namely by constructions with nouns in simple or prepositional cases. This article is devoted to the comparison of this sort of constructions.

key words

Latin; Greek; Old Russian; causal relations; simple sentences; simple cases; prepositional cases

1. Příčinné (důvodové) vztahy mezi jevy objektivní reality (chápané v užším smyslu, sr. PMČ 478) se primárně vyjadřují především vedlejší větou příčinnou v rámci podřadného souvětí: *Protože se ochladilo, oblékl jsem si kabát*. Vedlejší věta může být suplována polovětnou konstrukcí (přechodníkovým nebo participiálním výrazem, polovětnými, participiálními obraty, např. v r. *Устав на работе, он рано ложился спать*; č. *Uvítána přáteli na nádraží, lehko si poradila se zavazadly*. Sekundárně se však tyto vztahy mohou vyjadřovat i v rámci jednoduché věty, a to adverbialními určeními s prostými nebo předložkovými pády substantiv. V této stati nás zajímá porovnání takových určení v antických jazycích – řečtině, latině – a ve staré ruštině (v souladu s principem výzkumného záměru MSM uvedeného v závěru stati).

2. Z prostých pádů je v řečt. a podobně i v lat. nejčastější G; vyskytuje se především po slovesech vyjadřujících projevy různých emocí: ἠδομαι, χαίρω *τινός* ‚radovat se z čeho‘; ἄχνημαί *τινος* ‚moutit se pro co‘; οἰκτίρω *τινά τινος* ‚lítovat koho pro/za co‘; φθονῶ *τινί τινος* ‚závidět komu co‘; Θαυμάζομεν *Σωκράτη τῆς σοφίας* (pro moudrost); Ὀργίζομαι *σοι τῆς ῥαθυμίας* (za nedbalost).

V lat. se s G pojí neosobní slovesa vyjadřující převážně negativní pocity: nelibost, stud, lítost: *piget, pudet me stultitiae meae, paenitet nos peccatorum nostrorum; pauperum nos miseret; vitae eum taedet*. Slovesa pozitivních pocitů se však pojí s Abl (§ 4).

V obou klasických jazycích nalézáme příčinný G rovněž po slovesech vyjadřujících *právní pojmy* (verba iudicialia): *γράφομαι τινά τινος* ‚pohnat koho před soud za co‘, *ἀλίσκομαι τινος* ‚být usvědčen z čeho‘; *διώκω τινά τινος* ‚obvinít koho z čeho‘ lat. *accuso Miltiadem prodicionis* ‚obvinít M. ze zrady‘; *convinco, coarguo alqm facinoris*, usvědčit koho ze zločinu, falsi *damnatus* ‚odsouzený pro podvod‘.

Ve st. rušt. takové G nejsou; tendence užívat G příčiny zde vůbec byla slabá a nestálá. Ojedinelé je И ныне плачуся своего неразумия (= от своего неразумия) Ярыж ‚lituji své nerozvážnosti‘.

3. **D** vyjadřuje v řečt. nejčastěji nepříznivou příčinu: *θνήσκω νόσω*, *ἀπόλλυμαι λιμῶ* ‚umřít na nemoc, hladem‘, *ποιῶ φόβω* ‚udělat z obavy‘; ale i *χαίρω θυμῶ* Hes, *ἡδομαι χρήμασιν* Her ‚radovat se ze života‘, ‚z peněz‘, *χαίρω ἄγρη* H ‚bavit se lovem‘.

V *st. rušt.* se doklady s D vyskytují u sloves pocházejících z různých období (sr. Ломтев 252), např.: *Чему к нам идеши? Лавр – О ветре, ветрило! Чему, господине, насильно вееши? Чему мычeши Хиновськія стрелкы... на моей лады вои? – Птица бо радуется весне, а младенець матери; тако и азъ, княже господине, радуюся твоеи милости. СлДанЗат.* – Spojení *радоваться* чему se dochovalo až do současné *rušt.*

4. Najít příčinný D v *lat.* je obtížné. Slovesa vyjadřující projev kladných emocí (sr. § 2) se pojí s **Abl**, např. *gaudeo, laetor adventu veris, successu, praemio; populus ludis delectatur* Cic – *Adulescentibus bona indole praeditis ... senes delectantur* Cic, ‚... starci mají radost z nadaných mladých lidí‘.

5. Pádem afinním s Abl je v *st. rušt.* **Instr.** Jeho osudy pro vyjádření příčiny nebo odůvodnění jsou zajímavé. Zpočátku se ho užívalo hojně, např. (*У се же лето* (1092) *умре Рюрикъ, сѣъ Ростиславль.*) *У сиже веремена мнози чѣвци умираху* различными недуги. Ипат – (*Половци же начаша налегати и отъимати воду,*) *и изнемогати начаша людие* водною жажею и гладомъ. Никон – *Яко нельзе бяше поити* смрады (= pro smrad). Воскр – (*Ярославъ же заутра. исполчивъ дружину... и выседше на брегъ...*) *и быс сеча* зла. не бе лзе озеромъ (= kvůli jezeru, tj. pro existenci j-a) *помогати Печенегомъ*. Ипат Sr. Мразек 1964, 113 n.

Příčinný Instr se vyskytoval i v názvech osob: *Понеже исперва родъ чело-вечский* женою *съгреши*. Лавр – *Мьстилься быхъ Всеволоду, но нелзе* Ростиславичи (= kvůli Rostislavičům).

Postupem času užívání tohoto pádu uhasínalo. Dlouho se v této funkci držela abstrakta a také zájmena: *Осел мой* глупостью в *пословицу* вошел. Крыл – *Кого тебе еще нужно? Чем он тебе не муж?* Тург

V současné *rušt.* je příčinný Instr neznám (na rozdíl např. od *češt.*, kde je hojný: *plakat* radostí, *тřást se* strachem, *planout* hněvem, *zemřít* hladem...).

6. Prostý **Ak** s příčinným významem se vyskytuje v řečt.: *θρηῶ πόνους* Aisch ‚slzet námahou‘, *θάνατον* Plat ‚nad smrtí‘, *τὸν δύστηνον πατέρα* Soph ‚nad ubohým otcem‘, *φοβοῦμαι τινά/τι* Thuc, Plat. Poněkud sporné je jeho užití v *lat* i v *st. rušt.*, (Ломтев 251) kde koliduje s významem objektovým: *timuerunt saecula aeter-*

nam noctem V ,aby nenastala věčná noc‘; *Μυζιον* Русьскую землю (= guskou zemi // za ...?). Лавр – *Александръ... поиде на землю Немецкую, хотя мстити кровь християньскую* Воскр .

7. Pokud jde o **předložkové** konstrukce, poskytuje nám velmi pestrý obraz *řečt*. Mnohá slovesa uvedená výše, zvl. v § 2, se pojí nejen s prostými pády, ale najdeme je i v konstrukcích obsahujících různé předložky s **G**, **D** i **Ak**. Tak např. *ἤδομαι* se pojí kromě c *τινός*, i s *τι* Soph, *τινι* Her, Thuc, Xen, také s *ἐπί τινι* Xen, Plat, *ὑπέρ τινος* Lys; *χαίρω* se pojí *τι*, *ἐν*, *ἐπί τινι* Eur. Sloveso *ὀργίζομαι (τινί) τινος* se pojí také s *ἐπί τινος* Dem, *ἐπί τινι* Lys, NT, *ὑπέρ τινος* Thuc, Isocr., *διὰ τι* Xen, *περί τι* Thuc, *περί τινος* Diog. L.; *φεύγω* ,čelit obvinění za co‘ c *τινός* Lys., Arch., Dem. *ἐπί τινι* Dem.

Samy řecké původní předložky se vyznačují mimořádnou mnohoznačností a tendencí pojit se s více pády. Z 18 původních předložek se pouze 2 pojí *jen* s **Ak**, 2 *jen* s **D** a 4 *jen* s **G**, Ostatních 10 se může pojit buď s *dvěma* pády (takové jsou 4) nebo i s *třemi* pády (6).

8. Význam *příčiny* a *odůvodnění* vyjadřují konstrukce s následujícími předložkami:

διά (s **G**): (*χεῖρες*) *δι’ ὧνπερ ὄλετο* Soph ,(ruce), jimiž zahynul‘; *πεσεῖν ἀλλοτρίας διὰ γυναικός* Arst ,kvůli ženě‘; *δι’ αἰδοῦς ὄμμα ἔχειν* ,sklopit oči studentem‘;

– (s **Ak**): *διὰ τοῦτο* nebo *ταῦτα* Thuc, Xen, Plat ,z této příčiny‘; *διὰ πολλά* ,pro mnoho okolností‘; *Οἱ Ἀθηναῖοι ἐν Μαραθῶνι δι’ ἀρετὴν ἐνίκησαν* ,zvítězili díky své statečnosti‘;

ἐκ, **ἐξ** (s **G**): *ὁ ἐκ τῶν Ἑλλήνων φόβος* ,z Řeků‘, *ἐξ ἀνάγκης* ,z nutnosti‘; *τυφλὸς ἐκ νόσου* Arst ,bolestí‘; *ἐκ τραμάτων θηήσκειν* Her ,zemřít následkem ran‘; *ἐκ τοῦ αὐτομάτου* Xen ,z vlastního uvážení‘; *ἐξ ὑποθέσεως* Arst ,podle předpokladu‘;

πρός (s **G**): *πάσχειν πρὸς τινος* Soph ,trpět pro co, kvůli čemu‘; *πρὸς τινος ποτ’ αἰτίας*; Soph ,proč, z jakého důvodu?‘

– (s **Ak**) *πρὸς τὴν καταλαβοῦσαν συμφορὴν* Her ,pro nešťastnou událost‘ ; *μήτε πρὸς ἔχθραν, μήτε πρὸς χάριν* Dem ,ani z nepřátelství, ani z náklonnosti‘;

ὑπέρ (s **G**): *φοβεῖσθαι ὑπέρ τινος* Soph ,bát se za/o koho‘; *βοηθεῖν ὑπέρ τινος* Xen ,jít na pomoc za co, ve jménu čeho‘; *εὐδαιμονίζειν τινὰ ὑπέρ τινος* Xen ,považovat koho za šťastného pro co‘;

ὑπό (s **G**): *ἀποθνήσκειν ὑπό τινος* H, Her, Thuc ,umírat vinou koho‘; *ἀποθανεῖν ὑπὸ τῆς παρεούσης συμφορῆς* Her ,pro nastalé neštěstí‘; *οὐ καθεύδειν ὑπὸ λύπης* ,pod tíhou zármutku‘; *χαλεπῶς ἔχειν ὑπὸ τραμάτων* Plat ,těžce trpět pod ranami‘; *ὑπ’ ἄλγους* Aisch; *ὑπ’ ὀδύνης* Plat ,bolestí‘; *ὑπὸ ταύτης τῆς αἰτίας* ,z této příčiny‘ Plat; *ὑφ’ ἡδονῆς* Soph ,pro uspokojení‘.

ἐπί (s **D**): *λυπεῖσθαι ἐπὶ τινι* ,rmoutit se pro co‘; *μάλα πόλλα παθεῖν ἐπὶ τινι* ,mnoho vytrpět kvůli čemu‘; *γελαῖν ἐπὶ τινι* ,vysmívat se zač‘; *ἐπ’ εὐνοίᾳ τῆς πόλεως* ,z lásky k obci (vlasti)‘; *ἐφ’ αἵματι φεύγειν* ,odejít do vyhnanství za vraždu‘;

παρά (s Ak): παρά τὴν ἀμέλειαν Thuc ,za nedbalost‘; μὴ παρὰ ἀποδειλίασιν, ἀλλὰ παρὰ εὐλάβειαν Polyb ,ne pro zbabělost, ale z opatrností‘;

9. Prostší, „ukázněnější“ poměry nalézáme v lat. Původních předložek je v podstatě stejný počet jako v řečt., jejich funkční rozsah je však soustředěnější. Pojí se jen s Ak nebo s Abl a jen *minimum* z nich (3) s *oběma pády*.

V konstrukcích vyjadřujících příčinné vztahy se užívá vlastně jen čtyř následujících předložek:

ob (s Ak): ob eam rem (causam) ,proto‘, quam ob rem; ob ea, ob quae... pro to, pro co...; ob metum ,z obavy, ze strachu‘; ob eas res te anulo aureo dono Cic ,za to ti daruji zlatý prsten; ob adulterium caesus V ,zavražděn za cizoložství‘; ob delictum di poenas expetunt Caes ,za provinění bohové trestají‘.

propter (s Ak): in magno periculo erat propter avaritiam Cretensium ,pro zjištění Krétanů‘ N; propter frigora frumenta non erant matura Caes ,následkem mrazů‘; propter metum ,ze strachu‘;

e, ex (s Abl): ex industria ex vulnere perire ,zemřít na zranění‘; ex renibus laborare ,být nemocný na ledviny‘; Demetrius ex doctrina clarus ,proslavený vzdělaností‘ Caes responsum ex senatus consulto ,odpověď z rozhodnutí senátu‘; ex divitiis iuventutem luxuria atque avaritia invasere S ,následkem zbohatnutí propadla mládež hýření a ziskuchtivosti‘;

de (s Abl): qua de causa ,proč, z jakého důvodu‘; passus de vulnere tardus O ,chůze pomalá vlivem zranění‘, de vi condemnati sunt Caes ,byli odsouzeni za násilí‘; murmura, qualia de pelagi undis esse solent O ,hukot, jaký obvykle působí mořské vlny‘.

10. V st. rušt. se různé předložky mohou pojit se všemi nepřímými pády. Příčinné vztahy se však vyjadřují většinou zase spojením předložky s G, řídčeji s Ak, jen výjimečně s jinými pády (**Instr, Lok**), nikoli však s D.

a) Se substantivy v G se pojily předložky:

c: Помроша с голода. Переясл – И выникнувши змиа изо лба, (и) уклону в ногу, и с того разболеса и умре. Лавр – И так с недостатку стало у меня брюхо расти. Азб гол – И прошу Вас, дабы вы чинили с совету по тем пунктам неотменно. Письма и бум ПВ.

V současné rušt. lze c užít jen s jménem vyjadřujícím neúmyslný děj nebo stav, např. сделать что-л. со страху, с горя, с голоду... Керье с перепугу хотел расформировать две роты... Эренб; avšak *с зависти, *с любопытства; zde je nutné iz: из зависти, из любопытства (v. Ломтев 381).

от: Велика бо бывает полза отъ ученья книжного. Лавр – ... людие же изнемогоша отъ глада, предашася поганымъ. Воскр – Бе бо оуже лице его изменилося отъ многааго его троуда и въздърживания. Нест Жит Феод. S touto předložkou se mohla pojit i jména označující osoby: И не бе лзе ити, ни повлеци от множества людии. Иак Бор Гл – Отъ жены же воплотился Богъ повелев рай внити вернымъ. Лавр.

V současné rušt. jsou spojení s osobními jmény vyloučena. Jména s от mohou vyjadřovat jen abstraktní příčinu děje, a to vnitřní (улыбался от радости, устал

от ходьбы) nebo vnější (*проснулся* от грохота машин). Tato spojení patří pro vyjádření příčiny k nejčastějším.

из: Na původní účelový význam konstrukcí s *из* se navrstvoval odstín příčinný:

Онъ же работа ... лет... изъ рахили. Сл Фил Срезн – *Сей же Яковъ работа у уя своего* изо дщери его изъ меньшее *летъ 7*. Лавр – ...я *служу_из* моды... *но ниже* из малейшего честолюбия – *только* из блага общаго *народам*. Сув. Sr. však čistě příčinné:

Мнози из гладу *мряху*. Пск 1 л.

V současnosti se s *из* nepojí jména osob, ale jen jména vyjadřující vnitřní motivaci:

Он...сказал несколько слов из сочувствия и общительности. Фед.

из-за: Tato předložka je poměrně vzácná ještě v 17. stol (sr. Ломтев 386). V současnosti se jí užívá velice často.

для: Užívalo se původně s významem účelovým. Příčinný význam je doložen v 17. stol.: *И с матушкой не дал говорить я:* тово для плакала. Авв Жит. V 18. stol. byly konstrukce s *для* už běžné: *Когда президенты в немоци или* для другихъ помешательствъ в *Колегиюмъ не могут быть, то можно имъ к себе секретаря велеть призвать*. Акты П.

ради: Užívalo se postpozitivně v účelovém, někdy i v příčinném významu:

Поаял бо ю Ярополкъ себе жену красоты ради *лица ея*. Пск 1 Срезн.

V současném jazyce má postpozitivní *ради* příčinný význam jen s jmény vyjadřujícími emocionální stav proživatele: ... *оказалось, что Баринов,* скуки ради, *сплел весьма забавную историю*. Горьк. S jinými jmény se *ради* užívá v prepozici a v celém spojení se prolíná význam příčinný s účelovým: *Сегодня,* ради твоего приезда, *я встала, и вот видишь, снова хуже*. Эренб.

против: je doloženo až ve 14. stol. *А кого виноватого пожалуете ли, волни есте, покажите ли* противу какое вины, *волни же есте*. Гр митр Кипр 1395. Později se nevyskytuje.

b) Se substantivy v **Ак** se pojily předložky:

по: **Не** по что в *Персы итти пеци огненные* *искать*. Авв Кн Бес – Почто писал ты закон твой для варвар, почто *ты* для них мягкосерд был? Рад Do současnosti se udržela jen adverbia *почему, потому*.

о: *На седьмом веце Трояни* **врже** *Всеславъ жребий* о девицу себе любу. СПИг

Nebylo rozšířeno ani v nejstarších památkách.

через: *И оной матрос, хотя того не желал, но только* *через* боязнь *взять оружия*. Ист Вас Кор – Не пью, а *через* такой случай *вытью*. *Не пью, а* *через* грибы *вытью*. Чех Příčinný význam získalo toto spojení na základě významu prostředkového. Do 17. stol. není doloženo.

за: *И пострадади* за Адамово преступление. Лавр – *То солнечное затмение* за гнев божий *к людям бывает*. Авв Жит V současnosti má *за* s ak. příčinný význam po slovesech vyjadřujících odplatu (oprávněnou nebo neoprávněnou): *наградить за службу, наказать за преступление, журить за оплошность*.

про: *про сестру его Дину Сикимляне погибоша*. Иак Посл Дм – ..., и про то мнози убежаша. Лавр – *Били Фому* про куму, а *Трошку* про кошку. Сим Стар сбор – *Он нас сирот бьет и мучит* не про дела, *напрасно, без вины*. Хоз Мор V současnosti se vyskytuje ve spojení *ни за что, ни про что*.

c) S **Instr** se pojila jen jedna předložka:

за: *Целой был дом мой, да не велел бог мне жить* за скудостью моею. _Азб гол

Tohoto spojení se užívalo ještě v 18. a 19. stol.: За любопытством одним *лишиться покою, ища солнце ль движется или мы с землею?* Кант – *Мы потеряли несколько часов* за льдом, который шел по реке, ...Герц V současné *rušt.* má spojení *за + instr.* význam nepřítomné příčiny: *за отсутствием кого-л.* (= из-за отсутствия), *за неимением комнаты, за дальностью расстояния...*

d) S **Lok** se užívalo jen spojení s předložkami **о** a **на**, která se do současnosti neudržela:

о: *мног паде головъ* о кнзи Юрьи. Син – *Восторжествуем ныне* о победе нашей.

Рад

на: *А ты, пропоица, не вопреки глаголеш...* **бог тебе платит** на добром слове (= на основании доброго слова). Ярыж

e) Sekundární předložky typu *ввиду, вследствие, на основе, при условии, при наличии, благодаря* a n. j., příznačné hlavně pro současný úřední styl, se ve staroruských textech nevyskytují.

11. Srovnáváme-li možnosti, jak se v námi sledovaných jazycích vyjadřují příčinné a důvodové vztahy jmennými konstrukcemi v rámci jednoduché věty, zjišťujeme těchto několik výrazných skutečností:

1. V *bezpředložkových* konstrukcích se různým způsobem uplatňují spojení s *nepřímými pády*. Tak **G** je v *řečt.* a v *lat.* typický po slovesech vyjadřujících projevy emocí (častěji negativních) a různé právní akty (verba iudicialia), kdežto v *st. rušt.* se spojení s **G** v podstatě nevyskytují. **D** se pro vyjadřování příčinných vztahů uplatňuje v *řečt.* a *st. rušt.* **Ak** je vlastní *řečt.* po slovesech vyjadřujících emoce. V *lat.* a ve *st. rušt.* zde kolidují příčinné vztahy s objektovými. Ve *st. rušt.* jsou pro vyjadřování příčinných vztahů vlastní rovněž konstrukce s **Instr**, který se však do současnosti nezachoval (na rozdíl od češtiny, kde je hojně zastoupen), zatímco v *lat.* nacházíme v podobných případech nežádka spojení s **Abl**.

2. V *předložkových* konstrukcích zaujímají v *řečt.* základní postavení předložky pojící se s **G**, zčásti též s **Ak**, a jen výjimečně se vyskytuje i předložka s **D**. V *lat.* jsou rovnoměrně rozloženy předložky s **Ak** a s **Abl**. Pro *st. rušt.* jsou podobně jako pro *řečt.* charakteristická předložková spojení obsahující **G** a také **Ak**; jen výjimečně se zde předložky pojí s **Instr** a **Lok**. Předložky s **D** se v příčinných konstrukcích *staroruských* nevyskytují. Ve *st. rušt.* zjišťujeme postupné zúžení funkčního rozsahu některých předložek, např. zánik možnosti spojení s jmény konkrétnějšího významu nebo s osobními jmény (*с, от, из*), zúžení významu (*за*), popř. jeho úplná nebo téměř úplná ztráta (*о, про, на*), na druhé straně pak

vznik, resp. vzrůst frekvence jiných předložek (*uz-za*) a předložek sekundárních (sr. 10 e).

3. Ve všech třech jazycích nalézáme také, ale jen v minimálním počtu, výrazy stojící v postpozici za jménem v **G** (rus. termínem послелогои – „záložky“).

V řečt. jsou to: **ἔνεκα, χάριν**: ὑγείας ἔνεκα ‚kvůli zdraví‘; πατρὸς χάριν ‚kvůli otci‘.

V lat. **causa**: timoris *causa* ‚strachem‘; **gratia**: amicitiae *gratia* ‚z přátelství‘. V st. rušt. a zčásti též i v současnosti **паду**: красоты *паду* (sr. 10 a).

Zkratky jmen autorů a děl:

Aisch – Aischylos; Arch – Archilochos, Arph – Aristofanes; Arst – Aristoteles; Caes – Caesar; Cic – Cicero; Dem – Demosthenes; Diog L – Diogenes Laertios; Eur – Euripides; H – Homér; Her – Herodotos; Hes – Hesiodos; Isocr – Isokrates; Lys – Lysios; N – Naevius; O – Ovidius; Plat – Platon; Polyb – Polybios; S – Sallustius; Soph – Sofokles; Thuc – Thukydidés; Xen – Xenofon;

Авв Жит – Житие протопопа Аввакума; Авв Кн Бес – Аввакум, Книга Бесед; Азб гол – Азбука о голом и небогатом человеке; Акты П. – см. Письма и бумаги; Воскр – Воскресенская летопись; Герц – А. И. Герцен; Горьк – М. Горький; Гр митр Кипр 1395 – Грамоты митрополита Киприяна; Иак Бор Гл – «Сказание Бориса и Глеба» черноризца Иакова; Иак Посл Дм – Слово к Дмитрию черноризца Иакова 1078 г.; Ипат – Ипатьевская летопись; Ист Вас Кор – История о матросе Василии Кориотском; Кант – А. Д. Кантемир; Крыл – И. А. Крылов; Лавр – Лаврентьевская летопись; Нест Жит Феод – «Житие отца Феодосия» черноризца Нестера; Никон – Русская летопись по Никонову списку; Переясл – Летописец Переяславля Суздальского; Письма и бум ПВ – Письма и бумаги императора Петра Великого; ПВЛ – Повесть временных лет; Пск 1 л – Псковские летописи; Рад – А. Н. Радищев; Сим Стар сбор – Старинные сборники русских пословиц; Син – Синодальный список; СлДанЗат – Слово Даниила Заточника; Сл Фил – «Слово философа» 986 г.; СПИг – Слово о полку Игореве; Срезн – В. И. Срезневский; Сув – А. В. Суворов, Умение побеждать; Тург – И. С. Тургенев; Хоз Мор – Акты хозяйства боярина Морозова; Фед – К. А. Федин; Чех – А. П. Чехов; Эренб – И. Г. Эренбург; Ярыж – Праздник кабацких ярыжек.

Poděkování: Tento příspěvek vznikl v rámci výzkumného záměru „Interdisciplinární výzkum starých jazyků a starších fází jazyků moderních“ (MSM 0021622435), řešeného ve středisku při Ústavu klasických studií Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.

LITERATURA

- BARTONĚK, A. 2008. *Řecko-latinská syntax v evropském kontextu*. Brno: MU.
 BAUER, J. 1972. Vliv řečtiny a latiny na vývoj syntaktické stavby slovanských jazyků. In: *Syntactica Slavica*. Brno: UJEP, 47–67.

- BĚLIČOVÁ, H. 1982. *Sémantická struktura věty a kategorie pádu*. Studie a práce lingvistické 17. Praha: ČSAV.
- BĚLIČOVÁ, H. 1979. Systém mezivětných příčinných vztahů v ruštině a v češtině. *Slavica Slovaca*, 14, №3, 217–240.
- Encyklopedický slovník češtiny*. 2002. Ed P. KARLÍK, M. NEKULA, J. PLESKALOVÁ. Praha: LN.
- HORECKÝ, J. 1946–48. Poznámky k celostnému významu pádů v latině, *Linguistica Slovaca*, 4–6, Bratislava.
- HUBKA, K. 1980. Strukturální a systémový popis syntakticko-sémantických jevů (Nad Lavencyho studií o latinských pádech.). In: *Moderní lingvistika a klasické jazyky*. Ed. H. Kurzová, Praha: ČSAV, 9–31.
- KARLÍK, P. 2000. Hypotéza modifikované valenční teorie, *Slovo a slovesnost*, 61, 170–189.
- MRÁZEK, R. – POPOVA G.V. 1984. *Historický vývoj ruštiny*. Praha: SPN.
- NIEDERLE, J. – NIEDERLE, V. – VARCL L. 1974. *Mluvnice řeckého jazyka*. Praha: SPN, 208.
- NOVOTNÝ, F. 1955. *Historická mluvnice latinského jazyka*. 2. Praha: ČSAV, 68–123.
- NOVOTNÝ, F. 1946 *Latinská mluvnice pro střední školy*. 3. Doplnky. 1. Praha: JČF.
- PRAŽÁK, J.M. – NOVOTNÝ, F. – SEDLÁČEK, J. 1948. *Latinsko-český slovník*. Přepř. F. Novotný. Praha: ČGU.
- Příruční mluvnice češtiny*. 1995. Eds. P. Karlík, M. Nekula, Z. Rusínová, Brno: LN. (PMČ).
- RIX, H. 1976. *Historische Grammatik des Griechischen*. Darmstadt.
- SCHWYZER, E. 1988. *Griechische Grammatik*. 2. *Syntax und syntaktische Stilistik*. Ed. A. Debrunner, München: Beck, 137–173.
- Staroruská čítanka*. 1989. Zprac. V. Blažek, E. Fojtková, S. Mathauserová, O. Kovačičová. Praha: SPN.
- VEČERKA, R. 1973. Řecký podíl na formování staroslověnštiny jako spisovného jazyka Velké Moravy. In: *Čs. přednášky pro VII. MSS ve Varšavě*. Praha: Academia, 57–66.
- WITKOWSKI, S. 1936. *Historyczna skladnia grecka na tle porównawczem*. Lwów: Mianowski, 225–308.
- ŽAŽA, S. 2010: *Latina a řečtina v slovní zásobě, gramatice a terminologii slovanských jazyků*. Brno: MU.
- ВСЕВОЛОДОВА, М.В. – ЯЩЕНКО, Т.А. 2008. *Причинно-следственные отношения в современном русском языке*.
- БОРКОВСКИЙ, В.И. – КУЗНЕЦОВ, П.С. 1965. *Историческая грамматика русского языка*. Москва: Наука, 454–494.
- БРАНДНЕР, А. (BRANDNER, A.) 2006. Исторические аспекты семантики дательного падежа. In: *Przegląd rusycystyczny*. 2006. seš.3 (115). 9–18. Katowice.
- ДВОРЕЦКИЙ, И.Х. 1958. *Древнегреческо-русский словарь*. 1–2. Москва: ГИНС.
- ЗОЛОТОВА, Г.А. 1988. *Синтаксический словарь*. Москва: Наука. (Переизд. 2001. М.: Эдиториал УРСС.).
- ЛОМТЕВ Т.П. 1956. *Очерки по историческому синтаксису русского языка* Москва: МГУ
- МРАЗЕК, Р. (MRÁZEK, R.) 1964. *Синтаксис русского творительного*. Структурно-сравнительное исследование. Praha: SPN, с.113 сл.
- ПОТЕБНЯ, А.А. 1958. *Из записок по русской грамматике*. 1–2. Москва: Учпедгиз РСФСР, с.378 сл.
- СТЕЦЕНКО, А.Н. 1977. *Исторический синтаксис русского языка*. Москва: Высшая школа.
- ТЕСТЕЛЕЦ, Я.Г. 2001. *Введение в общий синтаксис*. Москва: РГГУ.

ВЫРАЖЕНИЕ ОТНОШЕНИЙ ПРИЧИНЫ И ОБОСНОВАНИЯ В ЯЗЫКАХ АНТИЧНОГО МИРА И В ДРЕВНЕРУССКОМ ЯЗЫКЕ

Причинная зависимость между явлениями объективной действительности выражается прежде всего с помощью глагольных структур в пределах *сложноподчиненного предложения*. Я надел перчатки (р), потому что стало холодно (q). Причинные отношения, однако, могут выражаться и в пределах *простого предложения*, а именно при помощи *обстоятельств*, образуемых (а) деепричастным или причастным оборотами: Устав на работе, он рано ложился спать; Встреченные друзьями, мы легко добрались до гостиницы. (б) формами падежей, беспредложных или с разными предлогами (примеры см. далее).

Из **беспредложных** падежей в *греч.* и *лат. яз.* служит для обозначения причины прежде всего **род. п.**, встречающийся после глаголов (прилагательных):

а) выражающих проявление разных чувств: θαυμάζω τινά τινος ,удивляться кому-л., ἤδομαι, χαίρω τινός ,радоваться чему-л.'; ἄχνυμαι τινος ,печалиться о чем-л.'; οἰκτίρω τινά τινος ,жалеть кого-л. из-за чего-л.'; *piget, pudet me stultitiae meae*; сожаление: *paenitet nos peccatorum nostrorum*; *pauperum nos miseret*;

б) обозначающих *юридические акты* (verba iudicialia), напр.: γράφομαι τινά τινος ,привлекать кого-л. к судебной ответственности за что-л.; ,обвинять кого-л. в чем-л.'; κρίνω τινά θανάτου ,вынести смертный приговор над кем-л.'; *accusare Miltiadem proditionis* ,обвинить М. в измене'; *convincere, coarguere alqm facinoris* ,уличить кого-л. в преступлении'; *falsi damnatus* ,осужденный из-за обмана'.

В *др-русск. яз.* род. п. встречается редко: *И ныне плачуся своего неразумия (= от своего неразумия) Ярыж*.

Дат. п. употребляется как в *греч. яз.* (обозначая чаще всего отрицательную причину): θνήσκει νόσῳ, ἀπόλλυται λιμῶ ,умирать, погибать от болезни, голода'; ἄχθομαι ρίψει ,мучиться холодом'; ποῖῳ φόβῳ ,из страха', – так и в *др-русск. яз.*: Чему к нам идиши? Лавр – *О ветре, ветрило!* Чему, господине, насильно веши? Чему мычиши Хиновськья стрелки... на моей лады вои? СПИГ

В *лат. яз.* дат. п., обозначающий причину, трудно обнаружить.

Глаголы, выражающие проявление положительных чувств (ср. § 2), сочетаются с **аблятивом** (абл.), напр. *gaudeo, laetor adventu veris, successu, praemio*; *populus ludis delectatur* Cic – *Adulescentibus bona indole praeditis sapientes senes delectantur* Cic ,мудрые старики испытывают радость от талантливых молодых людей'.

В *др-русск. яз.* для обозначения причины или обоснования широко употреблялся **твор. п.**: *У се же лето (1092) умре Рюрикъ, ѿнь Ростиславль. У сиже веремена мнози члвци умираху* различными недуги. Ипат Он встречался и в названиях лиц: *Понеже исперва радъ человеческий женою съгреши*. Лавр Долго в этой функции держались отвлеченные сущ., а также местоимения: *Осел мой глупостью в пословицу вошел*. Крыл – *Кого тебе еще нужно? Чем он тебе не муж?* Тург

Простой **вин. п.** в причинном значении можно найти в *греч.* и *лат. яз.*: θρηνώ πόνους Aisch, θάνατον Plat, τὸν δούστηνον πατέρα Soph, *φοβοῦμαι τινά/τι* Thuc, Plat.; *timuerunt saecula aeternam noctem* V ,чтобы не наступила вечная ночь'. – Отчасти спорным является его употребление в *др-русск. яз.*

Весьма пеструю картину конструкций с **предлогами** предоставляет *греч. яз.* Многие глаголы (см. § 2), сочетаются в нем не только с простыми падежами, а встречаются также в конструкциях с разными предлогами.

Сами греч. первичные предлоги отличаются многозначностью и тенденцией сочетаться с большим количеством падежей.

Значение причины и обоснования выражают конструкции с предлогами:

διά (с род.) *из-за, от: πάσχω διὰ τὴν διαβολήν* ,страдать из-за ложного обвинения;

– (с вин.) *вследствие, по причине, из-за*: διὰ τοῦτο или ταῦτα ,по этой причине‘; *Οἱ Ἀθηναῖοι ἐν Μαραθῶνι δι’ ἀρετὴν ἐνίκησαν* ,одержали победу благодаря своей храбрости‘;

ἐκ, ἐξ (с род.) *из-за, от, из, по*: ὁ ἐκ τῶν Ἑλλήνων φόβος, ἐξ ἀνάγκης ,из, по, вследствие необходимости‘; *τυφλὸς ἐκ νόσου* Arst ,ослепший от болезни‘;

ἐπί (с дат.) *вследствие, по поводу, из-за*: *λοπεῖσθαι ἐπὶ τινι* ,огорчаться из-за чего‘; *μάλα πόλλα παθεῖν ἐπὶ τινι* ,много страданий испытать из-за чего‘;

παρά (с вин.) *вследствие, из-за*: *παρὰ τὴν ἀμέλειαν* Thuc ,из-за беззаботности‘; *μὴ παρὰ ἀποδειλίασιν, ἀλλὰ παρὰ εὐλάβειαν* Polyb ,не вследствие малодушия, а из-за осторожности‘;

πρός (с род.) *вследствие, из-за, ввиду*: *πάσχειν πρὸς τινος* Soph ,страдать от чего-л.‘; *πρὸς τίνος ποτ’ αἰτίας*; Soph ,по какой же причине?‘

– (с вин.) *πρὸς τὴν καταλαβούσαν συμφορὴν* Her ,ввиду случившегося несчастья‘; *μήτε πρὸς ἔχθραν, μήτε πρὸς χάριν* Dem ,ни в силу вражды, ни в силу благосклонности‘;

ὑπέρ (с род.) *для, ради, из-за, за*: *φοβεῖσθαι ὑπέρ τινος* Soph ,бояться за кого-л.‘; *βοηθεῖν ὑπέρ τινος* Xen ,идти на помощь ради (во имя) кого-л

ὑπό (с род.) *от, из-за, по причине*: *ἀποθνήσκειν ὑπὸ τινος* H, Her, Thuc ,умирать от чьей-л. руки‘; *ἀποθανεῖν ὑπὸ τῆς παρεούσης συμφορῆς* Her ,ввиду случившегося несчастья; *οὐ καθεύδειν ὑπὸ λύπης* ,под тяжестью скорби‘;

Два выражения являются *послелогам* (с род.): **ἔνεκα, χάριν**: *ὑγιείας ἔνεκα* ,из-за здоровья‘; *πατρὸς χάριν* ,ради отца‘.

Диапазон предлогов в *лат. яз.* уже чем в греч. яз.; они сочетаются только с *вин. п.* или с *абл.* Значение причины и обоснования выражают следующие 4 предлога:

ob (с вин.) *из-за, за, вследствие*: *ob eam rem* (causam) ,из-за этого‘, ,поэтому‘, *quam ob rem*; *ob ea*, *ob quae*... S ,потому, почему...‘; *ob metum* ,со страха‘; *ob eas res te anulo aureo dono* Cic ,за это я тебя одарю золотым кольцом‘

propter (с вин.) *in magno periculo erat propter avaritiam* Cretensium ,из-за корыстолюбия критян‘; *propter frigora frumenta non erant matura* Caes ,вследствие холода‘; *propter metum* ,от страха‘;

e, ex (с абл.) *от, вследствие, по*: *ex industria ex vulnere perire* ,погибнуть от раны‘; *ex renibus laborare* ,болеть воспалением легких‘; *Demetrius ex doctrina clarus* ,прославленный образованностью Caes‘;

de (с абл.) *из-за, за, по причине, от*: *qua de causa* ,почему, по какой причине‘; *passus de vulnere tardus* O ,походка, медленная из-за ранения, *de vi condemnati sunt* Caes ,их приговорили за насилие‘;

В *лат. яз.* также встречаются два послелoga с род. п.: **causa** *timoris causa* ,со страха‘; **gratia** *amicitiae gratia* ,по дружбе‘.

В *др-русск. яз.* отношения причины и обоснования выражаются с помощью предлогов: с род. п.:

от: *Велика бо бывает полза отъ ученья книжного. Лавр – ... людие же изнемогоша отъ глуда, предашася поганымъ. Воскр*

из: На первоначально целевое значение конструкции с *из* наслаивался причинный оттенок: *Онъ же работа другую... лет... изъ рахили. Сл Фил Срезн*

из-за: Предлог еще сравнительно редок в XVII в. (ср. Ломтев 386).

для: Употребление для обозначения причины засвидетельствовано в XVII в.: *И с матушкой не дал говорить я: тово для плакала. Авв Жит.*

ради: Предлог употреблялся постпозитиво в целевом, иногда и в причинном значении: *Пояль бо ю Ярополкъ себе жену красоты ради лица ея. Пск 1 Срезн.*

с вин. п.:

по: *Не по что в Персы итти пеци огненныа искать. Авв Кн Бес*

о: *На седьмом веце Трояни връже Всеславъ жребий о девицу себе любу. СПИГ*

через: *И оной матрос, хотя того не желал, но токмо чрезъ боязнь взявъ оружия. Ист Бас Кор*

за: *И пострадади за Адамово преступление Лавр – То солнечное затмение за гнев божий к людям бывает.* Авв Жит

про: про сестру его Дину Сикимляне погибоша. Иак Посл Дм – ..., и про то мнози убежаша. Лавр

с твор. п.:

за: *Целой был дом мой, да не велел бог мне жить за скудостию моею.* Азб гол **на:** *А ты, пропоица, не вопреки глаголеши... бог тебе платит на добром слове (= на основании доброго слова).* Ярыж

с мест. п.:

о: *мног паде головъ о́кнзи Юрьи.* Син – *Восторжествуем* о победе нашей. Рад

на: *А ты, пропоица, не вопреки глаголеши... бог тебе платит на добром слове (= на основании доброго слова).* Ярыж

Stanislav Žaža
Ústav slavistiky
Filozofická fakulty Masarykovy univerzity
Arna Nováka 1
602 00 Brno
Česká republika
e-mail: zazas@seznam.cz

